

توسعه شهری بر مبنای پتانسیل‌های اقتصادی با رویکرد سیاست‌های کلی نظام مطالعه موردی: شهرستان آستارا

دکتر سیده صدیقه حسنی مهر

استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا

E-mail: shasanimehr@yahoo.com

چکیده:

اهمیت موضوع توسعه اجتماعی - اقتصادی ملی هر کشوری لاجرم بر پایه پتانسیل‌ها و توانمندی‌های مختلف آن بنا می‌شود. توسعه مفهومی کلان و جامع است که شاخص‌های رفاه اجتماعی تشریح کننده آن می‌باشد. اگر توسعه منطقه‌ای بعنوان رویکردی در جهت تقویت توسعه ملی تعریف شود، ایران بعنوان یکی از کشورها، پیش از تدوین سند چشم اندازه بیست ساله ۱۴۰۴ رویکرد توسعه گرایانه خود را اعلام نموده و تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کشور را اساس کار قرار داده است از این رو در این مقاله سعی شده با توجه به پرسش کلیدی "چگونه می‌توان ساز و کار مناسب پتانسیل‌ها توسعه منطقه‌ای را شناسایی نمود؟" در جهت تجزیه و تحلیل پتانسیل‌های زیرساختی دانش محور شهرستان آستارا بر اساس سیاست‌های کلی نظام با استفاده از تحلیل سیاست‌های توسعه منطقه‌ای پرداخته شود. با استفاده از مدل تعاملی فاکتورهای توسعه منطقه‌ای و بهره‌گیری از شاخص‌های توسعه منطقه‌ای به این سؤال پاسخ داده شده است که نتیجه کلی آن تلفیق دانش بنیان اقتصاد منطقه و شاخص‌های انسانی توسعه منطقه‌ای است.

واژه‌های کلیدی: پتانسیل‌های اقتصادی، توسعه شهری، سیاست‌های کلی نظام، شهرستان آستارا

مقدمه

با توجه به اهداف سیاست‌های کلی نظام و سند چشم‌انداز بیست ساله ۱۴۰۴ نظام جمهوری اسلامی ایران، حرکت به سمت داشتن کشوری توسعه‌یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود و متکی بر اصول اخلاقی و ارزشهای اسلامی، ملی و انقلابی هدف اصلی می‌باشد. از طرف دیگر با در نظر داشتن سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ بعنوان یک هدف جامع ملی، به نظر می‌رسد مناطقی استراتژیک چون شهرستان آستارا بدلیل دارا بودن موقعیت خاص جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی می‌تواند در پیشبرد توسعه محور (اساس زیربنایی سند چشم‌انداز ۱۴۰۴) سیاست‌های کلی نظام با نگرش منطقه‌ای حائز اهمیت باشد. شناسایی پتانسیل‌های توسعه بعنوان زمینه ساز اصلی ایجاد مزیت نسبی نیز بعد دیگری از توسعه اقتصادی بشمار می‌رود. یکی از استراتژی‌های توسعه کشورها می‌تواند در آغاز مبانی توسعه منطقه‌ای در چارچوب توسعه ملی نهفته باشد به همین منظور محقق

در این پژوهش قصد دارد تا با تکیه بر این نگرش، ضرورت مبانی آغازین توسعه منطقه‌ای را با شناسایی پتانسیل‌ها و تجزیه و تحلیل آنها، گامی علمی در راستای توسعه منطقه‌ای برداشته شود و این مسیری است که در آن تفکرات نهادهای علمی بسیار کارساز است. از طرف دیگر شناخت پتانسیل‌های بخش‌های مختلف یک منطقه در جهت جذب برنامه‌های توسعه‌ای باشد؛ (هودر، ۱۳۸۱، ص ۳۹) به همین منظور اهم نگرش این پژوهش شناسایی عوامل تقویت‌کننده و بازدارنده رشد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی منطقه می‌باشد که این مهم خود، راه را برای برنامه‌های رشد آتی هموار می‌سازد. دانشگاه بعنوان مرکز بلوغ فکری و دانشگاهیان بعنوان منبع اصلی تفکرات نوین توسعه‌گرا می‌تواند نقش بسیار فعالی را در راستای این امر ضروری برای نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران بیافریند.

ادبیات پژوهش

توسعه و سیاست‌های کلی نظام

توسعه به عنوان فرآیندی چند بعدی، که همه‌ی ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را پوشش می‌دهد، نشان دهنده‌ی یک حالت است؛ یعنی شرایطی که جامعه به‌طور کیفی از امکانات کمی خویش، در جهت آرمانی که برای خودش قائل است، به‌طور همه‌جانبه استفاده می‌کند. (رهنمایی، ۱۳۸۳، ص ۷۹) "مایکل تودارو" توسعه را جریان‌ی چندبعدی می‌داند که مستلزم تجدید سازمان و جهت‌گیری مجموعه‌ی نظام اجتماعی و اقتصادی کشور است که علاوه بر بهبود وضع درآمدها و تولید آشکار، متضمن تغییرات بنیادی در ساخت‌های اجتماعی، نهادی و اداری و نیز طرز تلقی عامه و در بیشتر موارد، حتی آداب و رسوم و اعتقادات است. اما در ارتباط با ابعاد توسعه بایستی به تقسیم بندی ذیل رجوع کنیم.

■ توسعه اقتصادی؛ توسعه اقتصادی فرایندی است، که در طی آن، شالوده‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه دگرگون می‌شود. به‌طوری که حاصل چنین دگرگونی و تحولی در درجه‌ی اول، کاهش نابرابری‌های اقتصادی و تغییراتی در زمینه‌های تولید، توزیع و الگوهای مصرف جامعه خواهد بود. امروزه توسعه اقتصادی تنها در چارچوب تئوری خالص اقتصادی مورد توجه نیست؛ بلکه بنابه گفته "میردال"، رشد و توسعه اقتصادی یک مسأله اجتماعی-سیاسی و فرهنگی است. البته بین رشد و توسعه اقتصادی، تفاوت وجود دارد. رشد اقتصادی صرفاً بیان‌کننده افزایش تولید یا درآمد سرانه‌ی ملی در یک جامعه و بیشتر متکی به ارقام کمی است؛ اما توسعه اقتصادی، فرایند پیچیده‌تری است که به مفاهیمی چون تغییر و تحولات اقتصادی نزدیک‌تر است؛ تا مفهوم رشد اقتصادی. (رهنمایی، ۱۳۶۹، ص ۷۴)

■ توسعه اجتماعی؛ این نوع توسعه با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ داشته و در ابعاد عینی، بیشتر ناظر بر بالابردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، آموزش و چگونگی گذراندن اوقات فراغت می‌باشد.

■ توسعه سیاسی؛ توسعه سیاسی فرایندی است که زمینه لازم را برای نهادی کردن تشکّل و مشارکت سیاسی فراهم می‌کند و حاصل آن افزایش توانمندی یک نظام سیاسی است. (صرافی، ۱۳۷۹، ص ۷۶)

■ توسعه انسانی؛ توسعه انسانی روندی است که طی آن امکانات بشر افزایش می‌یابد. این نوع توسعه که مردم را در محور فرایند توسعه قرار می‌دهد و نه صرف ازدیاد ثروت و درآمد را، عناصری همچون برخورداری از حیثیت و منزلت شخصی و حقوق انسانی تضمین‌شده و فرصت داشتن برای دستیابی به نقش خلاق و سازنده را دربرمی‌گیرد. البته تأکید این نوع توسعه، بر روی شاخص طول عمر، سطح دانش و سطح معاش آبرومند می‌باشد. (زمردیان، ۱۳۸۱، ص ۵۷)

■ توسعه فرهنگی؛ این مفهوم از اوایل دهه ۱۹۸۰ از طرف یونسکو در مباحث توسعه مطرح شده و از مفاهیمی است که نسبت به سایر بخش‌های توسعه، چون توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی از ابعاد و بار ارزشی بیشتری برخوردار است و تأکید بیشتری بر نیازهای غیرمادی افراد جامعه دارد. براساس این توسعه، تغییراتی در حوزه‌های ادراکی، شناختی، ارزشی و گرایشی انسان‌ها پدید می‌آید، که قابلیت، باورها و شخصیت ویژه‌ای را در آن‌ها به‌وجود می‌آورد که حاصل این قابلیت‌ها و باورها، رفتارها و کنش‌های مناسب توسعه می‌باشد. (مه‌دوی، ۱۳۸۳، ص ۶۲)

■ توسعه ملی؛ فرایند توسعه‌ی همه‌جانبه‌ای است، که ابعاد گوناگون توسعه اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی (دفاعی) و ارتباطات متقابل آن‌ها را در برمی‌گیرد؛ به‌گونه‌ای که هرکدام از ابعاد این فرایند در ارتباط مستمر با ابعاد دیگر قرار داشته و در کنش و واکنش و تأثیر و تأثر متقابل، یکدیگر را کامل و یک پیکره واحدی به‌نام توسعه ملی را پدید می‌آورند. (رزاقی، ۱۳۶۷، ص ۴۹)

برنامه ریزی منطقه‌ای کوششی است متشکل، منظم برای انتخاب بهترین روش‌های موجود به منظور رسیدن به هدفی خاص در یک منطقه. برنامه ریزی منطقه عبارت است از کوشش جهت بالابردن سطح زندگی مردم منطقه. برنامه ریزی منطقه‌ای عبارت است از کوششی جهت به دست آوردن حداکثر استفاده از منابع کمیاب موجود. مفهوم برنامه ریزی منطقه‌ای همان مفهوم برنامه ریزی در منطقه است. یعنی برنامه ریزی برای انسان‌ها فعالیت‌ها و منطقه‌ای که این فعالیت‌های انسانی در آن شکل می‌گیرد. در این جا منظور از منطقه عبارتست از تمام یا بخشی از یک تا چند استان با خصوصیات مورد اشاره در تعریف ناحیه. ناحیه عبارتست از حداقل یک یا چند شهرستان که از نظر ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی همگون بوده و از نظر اقتصادی، اجتماعی، دارای ارتباطات فعال متقابل باشند. فقدان طرح‌های توسعه شهری و ساخت و سازهای بی‌رویه رشد شهرهای بزرگ در نتیجه مهاجرت‌های کنترل نشده، فقدان برنامه ریزی اقتصاد ملی، مشکل غذا، نابرابری درآمدی میان گروه‌ها و مناطق، شکاف درآمدی میان بازنشستگان و سالخوردگان و کارگران، واگرایی میان هزینه و سود، عدم ثبات اقتصادی، مشکل اشتغال و بیکاری، افزایش سریع جمعیت، گسترش وسیع و غیر قابل پیشگیری و فناوری و غیره و تمایل نیاز به برنامه ریزی است. هدف برنامه ریزی منطقه‌ای را می‌توان عمران و توسعه مناطق، ایجاد دگرگونی کامل و اساسی در کلیه شئون زندگی مردم و به‌کارگیری نیروهای مادی و معنوی و طبیعی منطقه، کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای و درون منطقه‌ای، کاهش اختلاف سطح شهر و روستا در درون منطقه و میان منطقه و توسعه پایدار منطقه‌ای، تعدیل ساختاری توسعه اقتصادی - اجتماعی منطقه، افزایش سریع درآمد سرانه در داخل منطقه، تعیین و گسترش نیروهای تخصصی، افزایش کارایی اقتصادی، اطمینان از حفاظت محیط زیست و بهبود آن و استفاده از منابع طبیعی ذکر نمود. در تهیه،

تدوین و تصویب برنامه‌های توسعه و بودجه‌های سالیانه، این نکته مورد توجه قرار گیرد که: شاخصهای کمی کلان آنها از قبیل: نرخ سرمایه‌گذاری، درآمد سرانه، تولید ناخالص ملی، نرخ اشتغال و تورم، کاهش فاصله درآمد میان دهک‌های بالا و پایین جامعه، رشد فرهنگ و آموزش و پژوهش و تواناییهای دفاعی و امنیتی، باید متناسب با سیاستهای توسعه و اهداف و الزامات چشم‌انداز، تنظیم و تعیین گردد و این سیاستها و هدفها به صورت کامل مراعات شود. (بازن، ۱۳۷۵، ص ۸۴) و (بازن، ۱۳۶۷، ص ۳۷)

سیاست های توسعه ملی در این سند بر اساس:

- امور فرهنگی
- امور اجتماعی - سیاسی و دفاعی
- امور اقتصادی
- آمایش سرزمین، امور زیست‌محیطی و توسعه پایدار

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ترجمان خواسته‌ها و آرمان‌های ملت ایران و نشان‌دهنده جهت و مسیر حرکت مردم و چارچوب کلی برای تدوین قوانین و سیاست‌های کلی نظام است. یکی از ویژگی‌های ممتاز قانون اساسی، قدرت انعطاف و انطباق با شرایط و تحولات است و برای خروج از معضلات و استفاده بیش‌تر از نظرات افراد خبیره و صاحب‌نظران راه‌حل‌های عملی ارائه نموده است.

جدول ۱: شاخص های توسعه بر اساس وضعیت موجود و مطلوب تا پایان برنامه چشم انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران

موضوع	ادامه روند موجود	گزینه مطلوب
رشد متوسط سالانه تولید ناخالص داخلی (درصد)	۳/۹	۸/۶
رشد متوسط سالانه درآمد سرانه (درصد)	۲/۵	۷/۲
رشد متوسط سالانه سرمایه‌گذاری (درصد)	۳/۹	۱۰/۹
رشد متوسط سالانه بهره‌وری نیروی کار (درصد)	۱/۵	۴/۴
نرخ بیکاری (درصد) در پایان دوره	۱۷/۵	۷/۰
جمعیت بیکار (هزار نفر) در پایان دوره	۵۲۵۷	۲۱۸۴
صادرات کالاهای غیرنفتی (میلیون دلار) در سال پایان دوره	۱۰۹۲۰	۳۱۵۲۷
صادرات صنعتی (میلیون دلار) در سال پایان دوره	۵۳۲۰	۲۳۶۴۵
تراز تجاری (میلیون دلار) در سال پایان دوره	۱۹۸۴۰	۰
سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (میلیون دلار) در سال پایان دوره	۱۱۲۶/۵	۶۳۰۶
رشد متوسط سالانه نقدینگی (درصد)	۲۷/۳	۱۶/۰
نرخ متوسط سالانه تورم (درصد)	۲۲/۰	۵/۰
نسبت هزینه دهک ثروتمندترین به دهک فقیرترین افراد جامعه در پایان دوره	۲۲/۷	۱۴/۰

منبع: سند چشم انداز بیست ساله ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران

توسعه منطقه‌ای

اولین مرحله مهم در هر شهر این است که تعدادی شاخص که نمایان گر وضع موجود شهر از توسعه یافتگی درونی باشد تهیه گردد. از آنجا کلیه این اقدامات و ساماندهی فضاها در درون شهرهای موجود، بوقوع می‌پیوندد کمتر به

جلوه می آید. یعنی برای ملموس تر شدن توسعه درونی شهر، لازم است ابتدا شاخص هایی را طراحی کرد که با اندازه گیری آن شاخص ها می توان میزان توسعه درونی هر شهر را با توجه به استاندارد های مربوط سنجید.

۱. شاخص بهره وری زمین شهری: بهره وری زمین شهری بدین مفهوم است که با توجه به گران بودن کمیاب بودن و تجدید ناپذیر بودن و غیرقابل وارد کردن زمین شهری، توسط چند نفر مورد بهره برداری قرار می گیرد. هر چه میزان تعداد نفرات بیشتر باشد، به مفهوم بهره وری بالاتر زمین شهری است. البته این میزان چنانچه بیش از استانداردهای قابل قبول شهرسازی باشد، ضد توسعه تلقی خواهد شد، که این موضوع برای سایر شاخص ها نیز موضوعیت دارد. این شاخص را از طریق محاسبه تراکم جمعیتی خالص و تراکم جمعیتی ناخالص در هر هکتار زمین شهری می توان بدست آورد. این شاخص اطلاعات قابل ملاحظه ای از پراکندگی، فشردگی جمعیت و در نتیجه پیامدهای چون انباشت سرمایه و جمعیت، میزان بهره وری از زمین، تاسیسات و زیر ساختهای شهری نمایان می سازد.

۲. شاخص یا شاخص های مربوط به سرانه های استاندارد یا مصوب شهری: از لحاظ این شاخص شهری را می توان توسعه یافته از درون دانست که سرانه های مربوط به سطح فضای سبز، سطح فضای باز، سطح فضای های آموزشی، بهداشتی و درمانی، ورزشی، امنیتی، فرهنگی، مذهبی و نظایر آن در حد استانداردهای تعیین شده شهرسازی بصورت کلی و یا استانداردهای تعیین شده در طرح مصوب محدوده مربوط باشد به این شاخص، شاخص مطلوبیت نیز گفته می شود. (شیعه، ۱۳۶۸، ص ۹۶)

۳. شاخص روند تخریب باغات و اراضی کشاورزی و غیر کشاورزی حاشیه شهر: هر چه سطح مربوط به این شاخص نسبت به سالهای قبل روبه کاهش باشد، با توجه به روند افزایش جمعیت شهری، می توان نمایانگر توسعه شهر از درون باشد. (سعیدی، ۱۳۷۷، ص ۲۲)

۴. شاخص سازگاری و ناسازگاری کاربری ها: هر چه از میزان ناسازگاری کاربرهای هم جوار در محدوده شهر کاسته شود، این به مفهوم حرکت در مسیر توسعه یافتگی شهر از درون است. شهری که کاربرهای هم جوار و یا در حوزه نفوذ یکدیگر، از نظر سنخیت فعالیت با هم منطبق و سازگار نبوده و باعث مزاحمت و مانع از انجام فعالیت یکدیگر شوند، نمی توان آنرا توسعه یافته از درون دانست. مثلاً وجود یک واحد صنعتی در درون یک بافت متراکم مسکونی از مصادیق بارز ناسازگاری است.

۵. شاخص کیفیت و قدمت ابنیه: هر چه از مقدار بناهای نا مقاوم و قدیمی کاسته شود و شاخص روند نزولی به خود بگیرد، توسعه از درون دارای روند مثبت است. البته این شاخص، ارزیابی اولیه از وضعیت اقتصادی و الگوهای فرهنگی ساکنان را نیز بدست می دهد. (سعیدی، ۱۳۸۲، ص ۲۵)

۶. شاخص نفوذ پذیری: هر چه میزان برخورداری و سهم هر بلوک شهری از معابر و شبکه دسترسی ها بیشتر باشد، بستر توسعه از درون فراهم تر می شود. براساس استانداردهای موجود مناطق و نواحی، این شاخص می تواند بین ۲۰ تا ۲۵ درصد سطح بلوک شهری در نظر گرفته شود.

۷. شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی: هر چه میزان مشارکت و آگاهی اجتماعی ساکنان و مالکان بالاتر باشد و یا توان اقتصادی ساکنان و شهروندان بالاتر باشد و سطح آسایش آنها در شهر، محله و واحد مسکونی بالاتر باشد، اینها می‌تواند بیانگر توسعه یافتگی شهر از درون باشد. (نظریان، ۱۳۷۵، ص ۱۱۴)

۸. شاخص‌های زیست محیطی: در عرصه واقعی، هر جا نسبت فضای کار بر فضای مسکونی و گردشگری غلبه می‌کند مسائل و مشکلات اجتماعی، فضای و زیست محیطی بروز می‌نماید. تولید و توزیع انواع آلودگی‌ها در زمین و هوا باعث کاهش کیفیت محیط زندگی شهری می‌شود علاوه بر شبکه‌های معابر و گره‌های ترافیکی، کاربری‌ها و فعالیت‌های آلوده کننده مثل حمل و نقل، انبارها، تعمیرگاه‌های وسائط نقلیه، تجاری‌ها و ... طیف وسیعی از آلاینده‌های مضر و خطرناک را وارد فضای و محدوده شهری می‌کنند. کانالهای فاضلاب قدیمی، چاه‌های جذبی دفع فضولات قالی شویی‌ها از جمله منابع آلودگی آب و خاک هستند. شبکه معابر و گره‌های ترافیکی و میدان‌ها از جمله منابع آلودگی صوتی فضاهای شهری به خصوص در مواقع اوج تردد هستند. اندازه‌گیری و تعیین میزان این آلودگی‌ها و روند نزولی آن در طول سالیان می‌تواند حاکی از توسعه شهر از درون باشد.

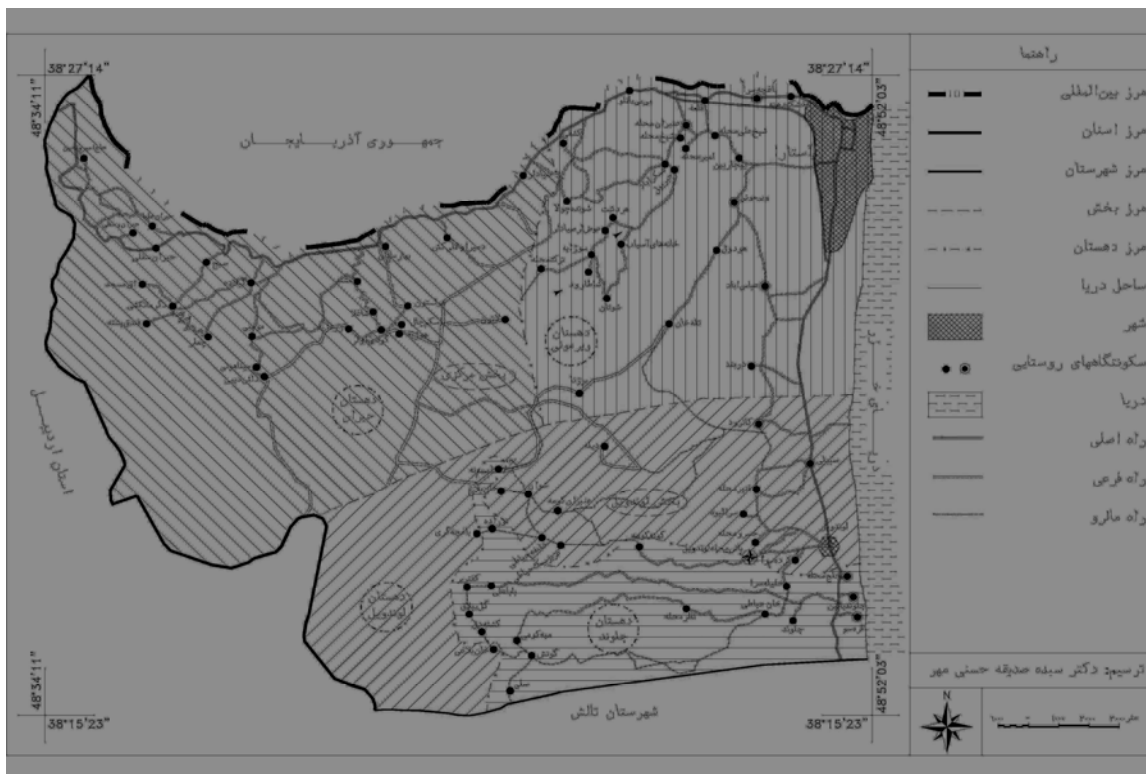
۹. تعداد تشکل‌های مردمی مربوط به مسائل شهری: هر چه تعداد تشکل‌های مردمی برای حل مسائل شهری بیشتر باشد حاکی از تحقق روند شهر مشارکتی و بالارفتن افزایش تعلق مردم به شهر و محله خود است. هر چه مشارکت مردم در اداره شهر و محله خود بالاتر باشد، شهر بسیار سریعتر از آنچه که فکر می‌شود، از درون توسعه می‌یابد. لذا است می‌توان این شاخص را به عنوان یکی از شاخص توسعه درونی شهر در نظر گرفت. (شکویی، ۱۳۷۶، ص ۲۳۷)

اقتصاد دانش بنیان از شناخت بیشتر نقش دانش در بهره‌وری و رشد اقتصادی حکایت دارد. براین اساس سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD) تعریفی که از اقتصاد دانش بنیان ارائه می‌کند عبارت است از اقتصادی که به طور مستقیم و مستمر بر پایه تولید توزیع و کاربرد دانش باشد.

مطالعه جغرافیای شهرستان آستارا

آستارا، شهری کوچک در ساحل غربی دریای خزر و در شمال غربی ترین نقطه استان گیلان و نقطه مرزی ایران و جمهوری آذربایجان است. آستارا از شرق به دریای خزر، از شمال به جمهوری آذربایجان، از غرب به اردبیل و از جنوب به تالش محدود است. رود آستارا که از کنار راه شوسه آستارا - اردبیل می‌گذرد، آستارای ایران را از آستارای جمهوری آذربایجان جدا می‌سازد. جمعیت آن بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۱ش، ۷۰۱۷۰ نفر بوده و در حال حاضر نزدیک به ۱۰۰۰۰۰ نفر می‌باشد.

شهرهای تابعه آن نیز آستارا و لوندویل می‌باشد. دهستانهای حیران و ویرمونی به ترتیب دارای ۲۵ و ۲۲ روستا و ۲ دهستان لوندویل و چلونند نیز به ترتیب دارای ۷ و ۱۳ روستا هستند. شهرستان آستارا بین ۲۳ ۱۵ ۳۸ تا ۲۷ ۱۴ ۳۸ عرض شمالی و ۱۱ ۳۴ ۴۸ تا ۰۳ ۵۲ ۴۸ طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار گرفته است (فرهنگ آبادی‌های استان گیلان، ۱۳۸۵). (نقشه شماره ۱)

ماخذ: فرهنگ آبادیهای استان گیلان. ۱۳۸۵

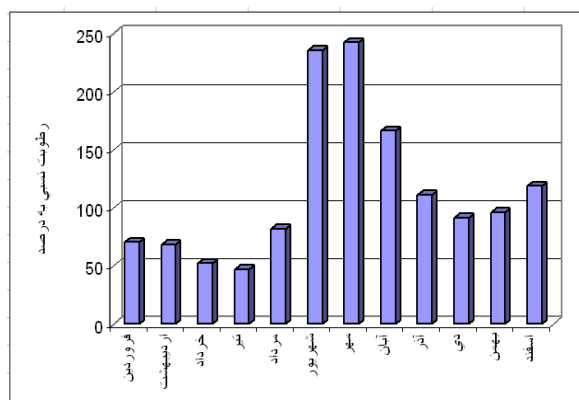
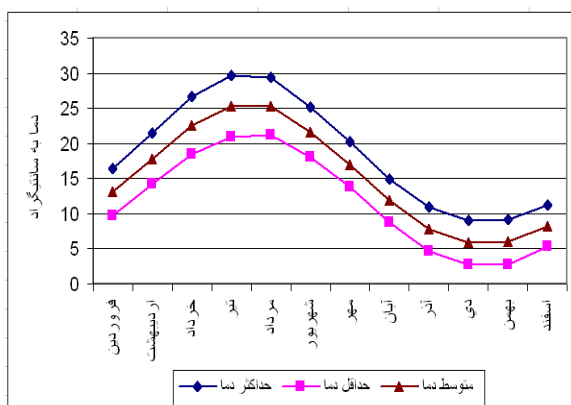
نقشه شماره ۱: تقسیمات سیاسی شهرستان آستارا

ماخذ: فرهنگ آبادیهای استان گیلان. ۱۳۸۵

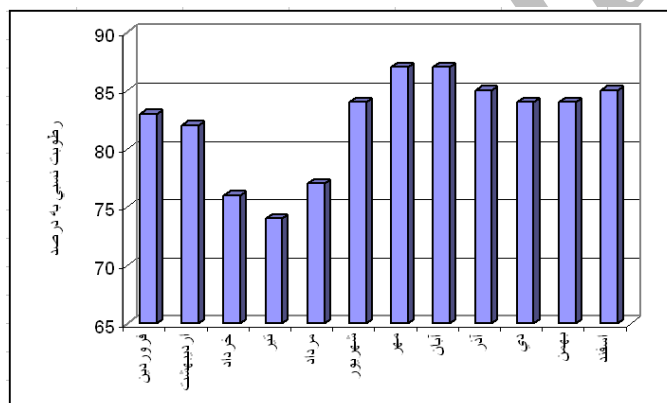
نقشه شماره ۲: نقشه جمعیت شهرستان آستارا

مروری اجمالی خواهیم داشت بر وضعیت جغرافیای شهرستان آستارا:

نمودار ۲- بارش شهرستان آستارا در سالهای ۱۳۶۵ تا ۸۷

نمودار ۱- دمای شهرستان آستارا در سالهای ۱۳۶۵ تا ۸۷

نمودار ۳- رطوبت نسبی شهرستان آستارا در سالهای ۱۳۶۵ تا ۸۷

جدول ۲: خانوار و جمعیت شهرستان آستارا به حسب ساکن و غیرساکن (۱۳۸۵)

ساکن در نقاط شهری (۱)		جمع		شهرستان
		خانوار	جمعیت	
جمعیت	خانوار	جمعیت	خانوار	کل استان:
۱۲۹۵۷۵۱	۳۶۸۴۷۷	۲۴۰۴۸۶۱	۶۶۹۶۹۳	آستارا.....
۴۷۴۳۴	۱۳۰۱۵	۷۹۸۷۴	۲۰۷۳۰	

غیر ساکن		ساکن در نقاط روستایی (۲)		شهرستان
		خانوار	جمعیت	
جمعیت	خانوار	جمعیت	خانوار	کل استان:
۶	۳	۱۱۰۹۱۰۴	۳۰۱۲۱۳	آستارا.....
۰	۰	۳۲۴۴۰	۷۷۱۵	

منبع: دفتر آمار و اطلاعات استانداری گیلان، ۱۳۸۵

جدول ۳: جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب وضع فعالیت در شهرستان آستارا (۱۳۸۵)

شهرستان	جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر (۱)	جمعیت فعال از نظر اقتصادی		
		جمع	شاغل	بیکار (جویای کار)
کل استان.....	۲۱۰۳۱۴۷	۸۷۰۸۶۰	۷۴۰۷۲۲	۱۳۰۱۳۸
آستارا.....	۶۷۶۱۲	۲۴۸۹۶	۲۲۱۲۶	۲۷۷۰

شهرستان	جمع	محصل	خانه دار	جمعیت غیر فعال از نظر اقتصادی	
				دارای درآمد بدون کار	سایر
کل استان.....	۱۲۲۰۰۱۸	۴۰۱۷۷۵	۵۴۹۰۳۶	۱۵۵۱۶۱	۱۱۴۰۴۶
آستارا.....	۴۲۰۷۹	۱۳۳۶۲	۱۸۸۵۳	۳۵۷۰	۶۲۹۴

منبع: دفتر آمار و اطلاعات استانداری گیلان، ۱۳۸۵

جدول ۴: تعداد کارگاه های صنعتی دارای ۱۰ نفر کارکن و بیشتر بر حسب مالکیت در شهرستان آستارا (۱۳۸۵)

شهرستان	جمع	کل کارگاهها		
		۱۰-۴۹ نفر	۵۰-۹۹ نفر	۱۰۰ نفر و بیشتر
کل استان :	۴۹۹	۳۷۱	۶۱	۶۷
آستارا.....	۴	۲	۱	۱

منبع: دفتر آمار و اطلاعات استانداری گیلان، ۱۳۸۵

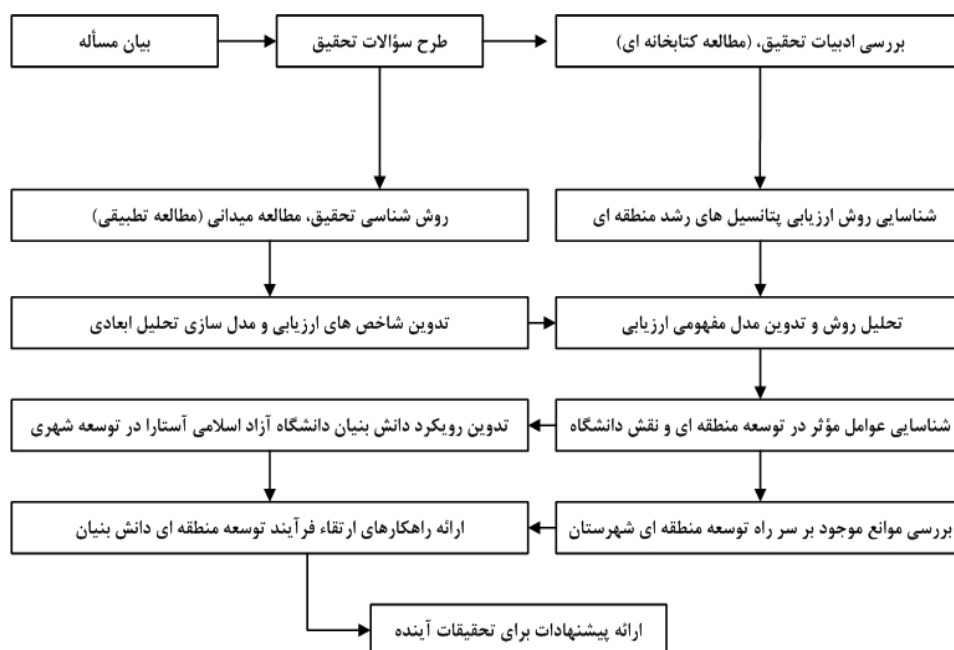
روش شناسی پژوهش

در این پژوهش با مطالعه موردی بر وضعیت شهرستان آستارا بعنوان منطقه دارای پتانسیل های توسعه سعی بر تحلیل وضعیت آن داریم و اساس عمل بر پایه دانش بنیان بودن مطالعات توسعه منطقه ای است. بسط پتانسیل های توسعه منطقه ای شهرستان مذکور براساس شاخص های توسعه منطقه ای نمودی از الگوی توسعه را تداعی خواهد نمود.

بهمین منظور ابتدا با مطالعه جغرافیایی این شهرستان و ابعاد توسعه منطقه ای آن، سعی بر بررسی اثرات و نقش دانشگاه ها و مراکز علمی در توسعه منطقه ای، خصوصاً دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا هدف اساسی است. از آنجایی که شناسایی کارکردهای ابعادی توسعه منطقه ای می تواند مدل توسعه شهری را شفافتر سازد، این کارکردها در قالب وضعیت فعلی این منطقه بر اساس شاخص های توسعه منطقه ای بیان می گردد. لازم به ذکر است مطالعه جغرافیایی این منطقه از لحاظ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در حوزه های سرزمین و آب و هوا، جمعیت، نیرو انسانی، کشاورزی، جنگلداری و شیلات، معدن، نفت و گاز، صنعت، آب و برق، ساختمان

و مسکن، بازرگانی، رستوران و هتلداری، حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات، بازارهای مالی، امور قضایی، بهزیستی و تأمین اجتماعی، آموزش، بهداشت و درمان، فرهنگ، ورزش و گردشگری، عمران شهری و هزینه و درآمد خانوار اساس پژوهش موردی را تشکیل خواهد داد.

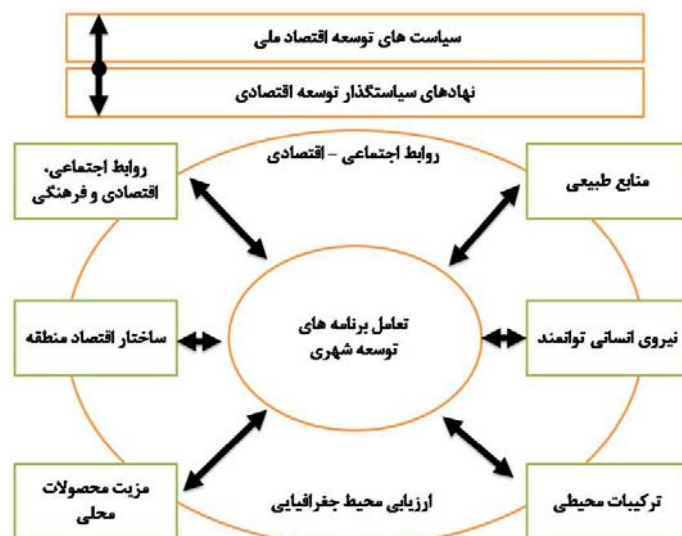
این پژوهش در صدد است تا با ارائه شمایی کلی از وضعیت تحلیلی توسعه منطقه‌ای، شرایط حاضر را با توجه به سیاست‌های کلی نظام و چشم‌انداز بیست ساله کشور آماده برنامه‌ریزی‌های آتی توسعه درون شهری در این منطقه نماید

نمودار ۴: فرآیند پژوهش

در فرایند تصمیم‌گیری برنامه‌ریزی منطقه‌ای زمان مفهوم می‌یابد که تصمیمات ملی در ارتباط با فلسفه اتخاذ شده باشد. وظیفه اصلی برنامه‌ریزی منطقه‌ای تبدیل تخصیص‌های عمودی به فعالیت‌های افقی است هدف‌های برنامه ملی معمولاً اهمیت ملی دارند و بر پایه اهمیت‌های متفاوت و عواملی که در بخش‌های مختلف کشور عمل می‌نمایند استوار هستند. در نتیجه صرف شکل‌گیری چنین عملی بدون ایجاد تعدیل‌های مناسب در یک مکان خاص می‌تواند موثر باشند. بنابراین تنظیم یک برنامه در سطح ملی، به طوری که کاملاً با شرایط انسانی و نهادی خاص مناسب فعالیت باشند ناممکن است. درک چنین مشکلی در بسیاری از کشورها موجب شده که تلاشی در جهت نوعی عدم تمرکز در فرایند تصمیم‌گیری صورت پذیرد. تدوین شاخص‌های ارزیابی و مدل‌سازی تحلیل ابعادی در این پژوهش بنیان فرآیند روش پژوهش را ایجاد می‌نماید. در این میان نقش دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا بعنوان در بردارنده نخبگان علمی توسعه‌دهنده منطقه انکارناپذیر است و چرایی انتخاب این نهاد در فرآیند گردآوری اطلاعات به اثبات می‌رسد. (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵)

با استفاده از مدل تعاملی فاکتورهای توسعه منطقه‌ای به تحلیل شاخص‌های توسعه در طی سال‌ها ۱۳۸۷-۱۳۸۳ پرداخته می‌شود و تا پایان برنامه پنجم توسعه یعنی سال ۱۳۹۳ وضع مطلوب بر اساس این شاخص‌ها برای توسعه منطقه‌ای شهرستان آستارا ارزیابی می‌شود.

نمودار ۵: مدل مفهومی ارزیابی توسعه منطقه ای دانش بنیان (Bartsch, 2004) و (Barry, 2004)

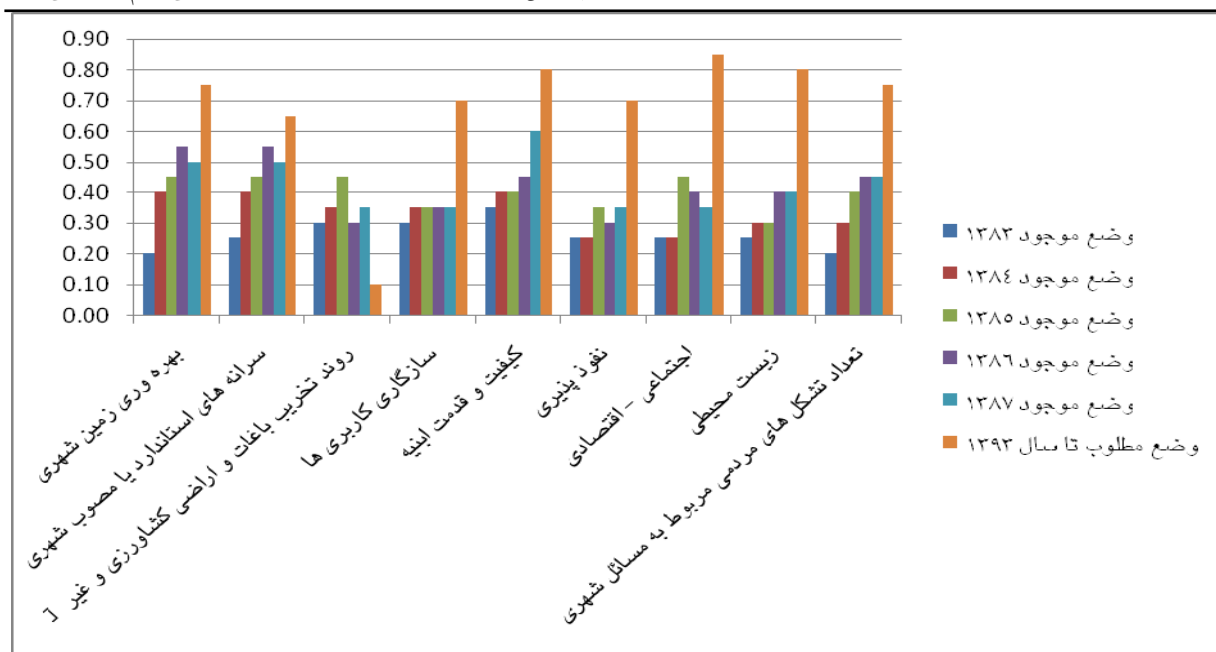
در این مدل بر اساس روابط اجتماعی - اقتصادی محیط منطقه با توجه به سیاست‌های توسعه منطقه ای شکل می‌گیرد و با توجه به منابع طبیعی منطقه، نیروی انسانی توانمند منطقه و ترکیبات صنعتی، معدنی، کشاورزی و ... منطقه از یک سو و از سوی دیگر مزیت‌های نسبی که به پشتوانه تولید محصولات منطقه حاصل می‌شود و همچنین ساختار اقتصادی و روابط حاکم در نوع بازار، فرهنگ مصرف و تعامل نهادهای دانش بنیان چون دانشگاه و ... موجب می‌شود تا سیاست‌های توسعه منطقه‌ای با استفاده از شاخص‌های توسعه درون شهری قابل بررسی باشد. در ادامه با استفاده از فاکتورهای مدل مفهومی ارزیابی توسعه منطقه‌ای دانش بنیان و شاخص‌های ارزیابی توسعه درون شهری ارزیابی پنج ساله اخیر شهرستان آستارا صورت می‌گیرد و برای پنج سال آتی تصویری کلی را ارائه می‌کند. لازم به ذکر است در این ارزیابی از طیف کمی لیکرت بهره گرفته شده است. (اعداد بین صفر تا یک هستند)

تحلیل داده ها

جدول ۵: ارزیابی شاخص‌های توسعه منطقه‌ای شهرستان آستارا تا پایان برنامه پنجم توسعه

وضع مطلوب	وضع موجود						شاخص‌های ارزیابی توسعه منطقه ای
	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	تا سال ۱۳۹۳	
بهره وری زمین شهری	۰/۲	۰/۴	۰/۴۵	۰/۵۵	۰/۵	...	۰/۷۵
سرانه های استاندارد یا مصوب شهری	۰/۲۵	۰/۳	۰/۴	۰/۴۵	۰/۴	...	۰/۶۵
روند تخریب باغات و اراضی کشاورزی و غیر کشاورزی حاشیه شهر	۰/۳	۰/۳۵	۰/۴۵	۰/۳	۰/۳۵	...	۰/۱
سازگاری کاربری ها	۰/۳	۰/۳۵	۰/۳۵	۰/۳۵	۰/۳۵	...	۰/۷
کیفیت و قدمت ابنیه	۰/۳۵	۰/۴	۰/۴	۰/۴۵	۰/۶	...	۰/۸
نفوذ پذیری	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۳۵	۰/۳	۰/۳۵	...	۰/۷
اجتماعی - اقتصادی	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۴۵	۰/۴	۰/۳۵	...	۰/۸۵
زیست محیطی	۰/۲۵	۰/۳	۰/۳	۰/۴	۰/۴	...	۰/۸
تعداد تشکل های مردمی مربوط به مسائل شهری	۰/۲	۰/۳	۰/۴	۰/۴۵	۰/۴۵	...	۰/۷۵

منبع: تحلیل پژوهشگر

منبع: تحلیل پژوهشگر

نمودار ۶: نمایش وضع موجود و مطلوب توسعه اقتصادی شهرستان آستارا

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتایج نشان می‌دهد که شرایط مطلوب برای توسعه این شهرستان افزایش قابل ملاحظه شاخص‌های بهره‌وری زمین شهری، سرانه‌های استاندارد یا مصوب شهری، روند تخریب باغات و اراضی کشاورزی و غیر کشاورزی حاشیه شهر، سازگاری کاربری‌ها، کیفیت و قدمت ابنیه، نفوذ پذیری، شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی، زیست محیطی و تعداد تشکل‌های مردمی مربوط به مسائل شهری است که در شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی بیشترین تحول و شاخص‌های سرانه‌های استاندارد یا مصوب شهری کمترین تحول در برنامه‌های آینده مد نظر است.

موارد ذیل را می‌توان بعنوان پتانسیل‌های توسعه منطقه‌ای شهرستان آستارا نام برد

- برخورداری از موقعیت مناسب از نظر همجواری با مجموعه شهری همجوار یعنی اردبیل به عنوان بازار مصرف قابل توجه.
- برخورداری از موقعیت ویژه جغرافیایی به عنوان پیوند دهنده استانهای شمال و غرب کشور و نیز قرارگیری در مسیر راههای شمال - جنوب، شرق - غرب و مسیرهای ارتباطی بین‌المللی.
- وجود اقلیم متنوع، منابع آب و خاک مستعد و بهره‌مندی از زیرساخت‌های سازمان یافته، تولید و مدیریت مزرعه و برخورداری از قابلیت توسعه فعالیت‌های زراعی.
- دسترسی به منابع انسانی کارآمد و تحصیل‌کرده و وجود مراکز آموزش عالی متعدد به منظور تأمین نیروی انسانی متخصص.

توسعه منطقه‌ای را نمی‌توان با پیروی از الگویی خاص مدل نمود چرا که شرایط خاص جغرافیایی و موقعیت اقتصادی و سیاسی مناطق تغییر دهنده بسیاری از پارامترهای غیرقابل برنامه‌ریزی هستند. برای شناسایی پتانسیل

های توسعه منطقه ای می توان از شاخص های توسعه منطقه ای بهره برد و با توجه به تمرکز توانمندیها، تعامل عوامل توانمندساز از اهمیت بسزایی برخوردار است.

منابع

۱. استانداری استان گیلان (۱۳۸۷): دفتر آمار و اطلاعات.
۲. بازن، مارسل، (۱۳۶۷): گیلان و آذربایجان شرقی، ترجمه مظفرامین فرشچیان.
۳. بازن، مارسل، (۱۳۷۵): تغییرات جدید اقتصادی و سازماندهی فضا در تالش. ترجمه سیدعلی پورفیکوهی. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۴۳. مشهد.
۴. رزاقی، ابراهیم، (۱۳۶۷): اقتصاد ایران. نشرنی. چاپ اول. تهران.
۵. رهنمایی، محمدتقی و شاه حسینی، پروانه، (۱۳۸۳): فرایند برنامه ریزی شهری ایران، انتشارات سمت.
۶. رهنمایی، محمدتقی، (۱۳۶۹): مجموعه مباحث و روش های شهرسازی - مرکز مطالعات و تحقیقات معماری و شهرسازی، وزارت مسکن و شهرسازی.
۷. زمردیان، محمد جعفر، (۱۳۸۱): کاربرد جغرافیای طبیعی در برنامه ریزی شهری و روستایی، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۸. سعیدی، عباس، (۱۳۷۷): مبانی جغرافیای روستایی، انتشارات سمت.
۹. سعیدی، عباس، (۱۳۸۲): روابط شهر و روستا و پیوندهای روستایی، شهری، (بررسی ادراکی)، نشریه انجمن جغرافیدانان ایران. شماره ۱. تهران.
۱۰. شکویی، حسین، (۱۳۷۶): دیدگاههای نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت.
۱۱. شیعه، اسماعیل، (۱۳۶۸): مقدمه ای بر اصول و مبانی برنامه ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
۱۲. شیعه، اسماعیل، (۱۳۶۸): مقدمه ای بر اصول و مبانی برنامه ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
۱۳. صرافی، مظفر، (۱۳۷۹): مبانی برنامه ریزی توسعه منطقه ای، سازمان مدیریت و برنامه ریزی.
۱۴. مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵): سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان آستارا.
۱۵. مهدوی، مسعود و طاهرخانی، مهدی، (۱۳۸۳): کاربرد آمار در جغرافیا، نشر قومس. تهران.
۱۶. نظریان، اصغر، (۱۳۷۵): جایگاه شهرهای کوچک در سازماندهی فضا و توسعه ملی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۴۲.
۱۷. هودر، روپرت، (۱۳۸۱): جغرافیای توسعه، ترجمه ناصر اقبالی و آنتیا هایراپطیان، مؤسسه نشر کلمه. تهران.
۱۸. مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵): فرهنگ آبادیهای استان گیلان.

19. Barry Dalal - Clayton /David Dent and Olivier Dubois (2004): "Rural Planning in Developing Countries – Earth scan Publications I td London". sterling VA.

20. Bartsch Charles & Wells Barbara, (2004): “Financing Brownfield Redevelopment in small towns and Rural Area”: Helpful Hints and Examples- Northeast –Midwest Institute.

Archive of SID